

## I. Kísérletek a középkori esztétika rekonstrukciójára

1. Az esztétika fogalma a 18. században született meg. – A „középkori esztétikával” foglalkozó szerzőknek másfajta kontextusokból kiemelt szövegrészek alapján kell összeállítaniuk azt. – Az esztétika mely definícióján alapuljon e szövegrészek válogatása? – De Bruyne, Tatarkiewicz: nem foglalkoznak explicite a kérdéssel; Eco: nem is szabad előre definiálni az esztétikát (mégis megteszi); Assunto: „metaforikus” esztétika-fogalom; Pochat: az esztétikus tárgy esztétikai reflexiót feltételez, a szisztematikus esztétika előtt is. – Közös alap: a klasszikus esztétikai alapfogalmakra (szép, művészet stb.) keresnek rá, kiszakítják eredeti összefüggésükből, és új rendszerbe illesztik össze.

Az esztétika fogalomtörténetéről: Ritter, Joachim: Ästhetik, in: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, I., szerk. uő., Basel–Stuttgart 1971, 555–580.

A „középkori esztétikáról”:

De Bruyne, Edgar: *Etudes d'esthétique médiévale*, I–III., Bruges 1946; rövidített változata: *L'esthétique du Moyen Age*, Louvain 1947 (angolul: New York 1969); közös reprint: Paris 1998 (két kötet)

Tatarkiewicz, Władysław: *History of Aesthetics*, II. *Medieval Aesthetics* (1962), The Hague–Paris–Warszawa 1970

Assunto, Rosario: *Die Theorie des Schönen im Mittelalter*, Köln 1963

Pochat, Götz: *Geschichte der Ästhetik und Kunsttheorie. Von der Antike bis zum 19. Jahrhundert*, Köln 1986

Eco, Umberto: *Művészet és szépség a középkori esztétikában* (1987), Budapest 2002

2. Kifogások: a) A „szép” vagy a „művészet” a középkori szövegekben egészen mást jelent, mint az esztétikai érdeklődés összefüggésében. b) A két fogalomkör összekötése is önkényes.

Kristeller, Paul Oskar: *The Modern System of the Arts: A Study in the History of Aesthetics*, in: *Journal of the History of Ideas* 12 (1951), 496–527; 13 (1952), 17–46.

Speer, Andreas: *Vom Verstehen mittelalterlicher Kunst*, in: *Mittelalterliches Kunsterleben nach Quellen des 11. bis 13. Jahrhunderts*, szerk. Binding, Günther – Speer, Andreas, Stuttgart 1994, 13–52.

Speer, Andreas: *Kunst und Schönheit. Kritische Überlegungen zur mittelalterlichen Ästhetik*, in: *Scientia und ars im Hoch- und Spätmittelalter*, szerk. Craemer-Ruegenberg, Ingrid – Speer, Andreas (Miscellanea Mediaevalia, 22), Berlin–New York 1994, II, 945–966.

3. Példa: Aquinói Szent Tamás „esztétikája”. – Általában a „középkori esztétika” történetének csomópontjaként kezelik (amiben már T. szerepének jellegzetesen neoszkolasztikus túlértékelése is megnyilvánul). – Zárt esztétikai elméletet feltételeznek, amely T. egész gondolkodásának lényegi eleme lenne.

a) *Summa theologiae*, I q. 5 a. 4 ad 1. – α) Eco értelmezése. – β) Szövegösszefüggés: az Istenről szóló tan >> Isten jósága >> a jó általában >> mely okkal asszociálható a jó (arisztotelianus probléma). – T. szerint a *causa finalis*-szal, de Ps.-Dionysius szerint a jó a széppel azonos, az utóbbi pedig a *causa formalis*-szal. – Ez veti fel a jó és a szép viszonyának a kérdését. – γ) A szép fogalmának tartalma (arányosság, világosság, teljesség) az, ami azonossá teszi a jóval (DN). – δ) A szépet a megismerőképeséghez való kötődése különbözteti meg a jótól; a szépről itt mondtak a megismerőképeség, az érzék szintjén, a megismerés tárgyáról szerzett első benyomás, a hozzá való vonzás összefüggésében értelmezendők. – A vonzás a tárgy és az érzék arányossága közötti hasonlóság által kiváltott „spontán” reakció. – Ebben a kontextusban nem lehet szó ítéletről, tehát esztétikai

ítéletről sem. – ε) Nem igazolható, hogy (mint Eco mondja) *vis cognoscitiva* alatt „intellektuális és fogalmi” megértésről van szó.

b) A *pulchrum* fogalma nem felel meg egyértelműen a szépnek. – T.-nál is átüt a Ps.-D.-i terminológia: *καλός* (jó mint tiszteletreméltó; Johannes Saracenus fordításában: *pulcher*) – *ἀγαθός* (jó mint hasznos); hogy T. is így értette, arra az utal, hogy a *pulchrum* fogalmát nem használja más összefüggésben.

c) A *pulchrum* esztétikai fogalomként való értelmezésének része, hogy a transzcendentálék közé sorolják >> a szép integrációja más értékekkel metafizikai szinten. – Az elemzett hely ezt is cáfolja: a szép a jónak az megismerőképességre irányuló aspektusa.

d) Az idézett helyeken a *pulchrum* fogalmának nem összefüggő tárgyalását találjuk. – A *pulchrumra* és az *arsra* vonatkozó szöveghelyek csak az értelmezésekben kerülnek kapcsolatba egymással.

Aquinói Szent Tamás „esztétikájáról”: Maritain, Jacques: *Art et scolastique*, Paris 1920; Eco, Umberto: *Il problema estetico in San Tommaso*, Torino 1956; De Bruyne: i. m. (1998), 278–346; Pochat: i. m., 175–190; Eco: i. m. (2002), 167–174.

E nézetek kritikájához:

Müller, Ludger: Das „Schöne” im Denken des Thomas von Aquin, in: *Theologie und Philosophie* 57 (1982), 413–424.

Speer, Andreas: Thomas von Aquin und die Kunst. Eine hermeneutische Anfrage zur mittelalterlichen Ästhetik, in: *Archiv für Kulturgeschichte* 72 (1990), 323–345.

Aertsen, Jan A.: Beauty in the Middle Ages: A Forgotten Transcendental?, in: *Medieval Philosophy & Theology* 1 (1991), 68–97. (on-line [itt](#))

4. Speer szerint ennek ellenére nem kell elvetnünk a középkori esztétika fogalmát – feltéve, hogy univerzalizisztikus értelemben használjuk. Ebben az esetben a műalkotások keltette élményről beszámoló forrásokból kellene kiindulnunk. – Ahol ez a feltétel nem teljesül: éppen a teológiai szövegek. – Ahol teljesül: műfajilag és tematikailag sokszínű írásművek; másfajta forrásértelmezési problémák.

II. A „képkérdésre” vonatkozó középkori szövegek bevonulása a művészettörténet jelentős forrásai közé

1. Az utóbbi évtizedekben ugyanezeknek a műveknek egészen más részletei kerültek előtérbe. A két irányzat által használt szövegrészletek között nincs tematikus összefüggés. – Két általánosan jellemző alapfeltevés: az *imago*ról mint ábrázolásról és az *imago*ról mint Istennek a teremtményekben lévő képmásáról tett kijelentések egymásra vonatkoztathatók; a teológiai képkérdésnek saját története van. – Megfelel annak az általános trendnek, amely a művészettörténet felváltását szorgalmazza egy általános képtudománnyal. – A képek legitimitásával foglalkozó szövegekben nemcsak a képtörténet emlékeit, hanem az elérni kívánt képelmélet megszakadt hagyományát is látják.

Hamburger, Jeffrey F.: The Place of Theology in Medieval Art History: Problems, Positions, Possibilities, in: *The Mind's Eye: Art and Theological Argument in the Middle Ages*, szerk. Uő. – Bouché, Anne-Marie, Princeton 2006, 11 – 31.

Kollwitz, Johannes: Bild und Bildertheologie im Mittelalter, in: Schöne, Wolfgang – Kollwitz, Johannes – Campenhausen, Hans Frh. von: *Das Gottesbild im Abendland* (Glaube und Forschung, 15), Witten–Berlin 1955, 109–138.

Lemoine, Michel: Théologie et philosophie de l'image, in: *L'image dans la pensée et l'art au Moyen Âge*, szerk. Uő., Turnhout 2006, 27–38.

Schmitt, Jean-Claude: L'Occident, Nicée II et les images du XVIII<sup>e</sup> au XIII<sup>e</sup> siècle, in: *Nicée II, 787-1987*, szerk. Boespflug, François – Lossky, Nicolas, Paris 1987, 271–301. (Újra közzélése: De Nicée II à Thomas d'Aquin: l'émancipation de l'image religieuse en Occident, in: Schmitt, Jean-Claude: *Le corps des images: essais sur la culture visuelle au Moyen Âge*, Paris 2002, 63–95.)

Schmitt, Jean-Claude: Vom Nutzen Max Webers für den Historiker und die Bildfrage, in: *Max Webers Sicht des okzidentalen Christentums. Interpretation und Kritik*, szerk. Schluchter, Wolfgang, Frankfurt a. M. 1988, 184–228.

Schmitt, Jean-Claude: La culture de l'imaginaire, in: *Annales* 51 (1996), 3–36.

Wirth, Jean: *L'image médiévale: naissance et développements (VI<sup>e</sup>-XV<sup>e</sup> siècles)*, Paris 1989 (vö. Bonne, Jean-Claude: À la recherche des images médiévales, in: *Annales* 46 [1991], 353–373.)

Wirth, Jean: Structure et fonctions de l'image chez Saint Thomas d'Aquin, in: *L'image: fonctions et usages des images dans l'Occident médiéval*, szerk. Baschet, Jérôme – Schmitt, Jean-Claude (Cahiers du Léopard d'Or, 5), Paris 1996, 39–57.

Wirth, Jean: La critique scolastique de la théorie thomiste de l'image, in: *Crises de l'image religieuse: de Nicée II à Vatican II*, szerk. Christin, Olivier – Gamboni, Dario, Paris 2000, 93–109.

## 2. Belting.

a) *Kép és kultusz*: A teológia jelentősége a képek kultuszának történetében korlátozott: csak követte a képek tiszteletének gyakorlatát.

b) *Das Echte Bild*: Mégis az elveszett képelméleti hagyományt kereshetjük benne. – Példa: kép és jel a nyugati teológiában. – A bizánci képvitában a jel és a kép (a kereszt és a Krisztus-arc állt szemben egymással. – A *Libri Carolini* mint a nyugati „képelmélet” alapító szövege. – Itt (II, 28) is a keresztet (mint „indexikális jelet”) állították szembe a materiális képekkel, ugyanakkor az utóbbiakat nem fogadták el „ikonikus jelként”: nem követték a vazuli diktumot.

c) *Kép-antropológia*: A jelelmélet mint a képanropológia (egyik) viszonyítási pontja.

d) A „mai bálványimádás” elképzelése a „képelméleti hagyomány” indítékait is reaktíválja.

Belting, Hans: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt* (1990), Budapest 2000, különösen 1–9.

Belting, Hans: Vorwort. Zu einer Anthropologie des Bildes, in: *Der zweite Blick. Bildgeschichte und Bildreflexion*, szerk. Uő. – Kamper, Dietmar, München 2000, 7–10.

Belting, Hans: Test – kép – médium. Bevezetés, in: Uő.: *Kép-antropológia* (2001), Budapest 2003, 13–66.

Belting, Hans: *Das echte Bild. Bildfragen als Glaubensfragen*, München 2005

Tamás, Aquinói Szent: *Summa theologiae*, I q. 5 a. 4 arg. 1.

(...) Videtur quod bonum non habeat rationem causae finalis, sed magis aliarum. Ut enim dicit Dionysius, IV cap. de Div. Nom., *bonum laudatur ut pulchrum*. Sed pulchrum importat rationem causae formalis. Ergo bonum habet rationem causae formalis.

(www.corpusthomicum.org)

Uo., I q. 5 a. 4 ad 1.

Ad primum ergo dicendum quod pulchrum et bonum in subiecto quidem sunt idem, quia super eandem rem fundantur, scilicet super formam, et propter hoc, bonum laudatur ut pulchrum. Sed ratione differunt. Nam bonum proprie respicit appetitum, est enim bonum quod omnia appetunt. Et ideo habet rationem finis, nam appetitus est quasi quidam motus ad rem. Pulchrum autem respicit vim cognoscitivam, pulchra enim dicuntur quae visa placent. Unde pulchrum in debita proportione consistit, quia sensus delectatur in rebus debite proportionatis, sicut in sibi similibus; nam et sensus ratio quaedam est, et omnis virtus cognoscitiva. Et quia cognitio fit per assimilationem, similitudo autem respicit formam, pulchrum proprie pertinet ad rationem causae formalis.

(www.corpusthomicum.org)

(...) Látjuk, hogy a jó nem rendelkezik a cél-ok fogalmával, hanem inkább más okokéval. Ahogy ugyanis Dionysius mondja (*De divinis nominibus*, IV.): „A jót szépként dicsérik”. Ám a szép a formális ok fogalmával jár együtt. Tehát a jó a formális ok fogalmával rendelkezik.

(vö. Redl 413.)

Az elsőre tehát azt kell mondanunk, hogy a szép és a jó a szubjektumban bizony azonosak, mert ugyanazon a dologon, tudniillik a formán alapulnak, és ezért a jót szépként dicsérik. Fogalmilag azonban különböznek. A jó ugyanis sajátosan a vágyóképességgel kapcsolatos, jó az, amit minden kíván. Ezért a cél fogalmával rendelkezik, mert a vágy egyfajta mozgás a dolog felé. A szép viszont a megismerőképességgel kapcsolatos, ugyanis szépek mondjuk, aminek a látása tetszik. Ezért a szép a kellő arányban áll, hiszen az érzék a kellően arányos dolgokban gyönyörködik, mint a hozzá hasonlóknak; hiszen az érzék is, és minden megismerőképesség, egyfajta értelem. És mivel a megismerés hasonulás útján történik, a hasonlóság pedig a formával kapcsolatos, a szép sajátosan a formális ok fogalmához tartozik.

(vö. Marosi 22; Redl 413; Eco 169)